

Több Erdoğan kevesebb Atatürk?

I. BEVEZETÉS

2017 januárjában, amikor a parlamenti képviselők Erdoğan régóta várt prezidenciális rendszerének létrehozását tervezték és végül megszavazták az ezzel kapcsolatos alkotmányos változásokat, az Oktatási Minisztérium kiadta az új Nemzeti Tanterv tervezetét.

A tervezet néhány pontja ártalmatlannak tűnhet: a 2017/18-as tanévtől a gyerekeket például Einstein és Newton mellett a híres török és muszlim tudósokról is tanítják majd. Ám a szekularizmuson nevelkedett törökök felháborodtak azon, hogy a tantervből eltávolították az evolúcióról^[1] és a köztársaság alapító atyjáról szóló részeket, és azzal vádolják a kormányt, hogy konzervatív és iszlám befolyásoltaságú oktatási rendszert hoz létre. A szekuláris értelmiségiek ugyanis elképzelhetetlennek tartják, hogy a köztársaságban a diákokat a dzsihád fogalmáról oktassák, ugyanakkor az evolúció folyamatának a bemutatását a tananyagból eltávolítsák.^[2] A Pedagógusok Szakszervezete (törökül: *Egitim-Sen*) a tervezettel kapcsolatban szintén aggodalmát fejezte ki, különösen amiatt, hogy a tanterv a törökség és a szunnita iszlám hangsúlyozásával „vallásos és nacionalista” gondolkodásra ösztönöz. Eközben a legnagyobb ellenzéki párt, a kemalista CHP (Köztársasági Néppárt) parlamenti képviselői azért ítélték el a tervet, mert az a Török Köztársaság alapító elnökéről, Mustafa Kemal Atatürkről és elődjéről, Ismet İnönü-ről a tudnivalókat a tananyagból törölné, illetve minimálisra csökkentené.^[3]

A kormány a kritikákra visszavágott: az Oktatási Minisztérium szerint az új tananyag Törökország történelmét „a nemzeti és erkölcsi nevelés szempontjából” tolmácsolja. A cél az, hogy „védjük a nemzeti értékeket” – tette hozzá Yusuf Tekin oktatási államtitkár. Ráadásul a minisztérium azt ígérte, úgy próbálja megváltoztatni a tananyag vallási

[1] Alpaslan Durmus, az oktatási minisztérium nemzeti tanterv kidolgozásáért felelős vezetője elmondta, Charles Darwin evolúciós elmélete „ellentmondásos”, és 2017–2018-as tanévtől kezdve el lesz távolítva az iskolai tananyagból. „Eltávolítottuk az olyan vitás témákat, amelyek tudományos hátterét még életkoruknál fogva nem tudnának megérteni.” – mondta Durmus. Mivel a kilencedik évfolyamig a tanulók nem rendelkeznek a kérdés (Élet és evolúció) megvitatásához szükséges biológiai ismeretekkel, ezek oktatása a felső-oktatási tanulmányok megkezdéséig tolódik.

[2] Shaseem, 2017.

[3] Weise, 2017.

tanításait, hogy az megfeleljen az Emberi Jogok Európai Bíróságának, és „vallásunkat a semlegesebb iszlám vallással” helyettesítse.^[4]

Az Oktatási Minisztérium azon tervét, hogy a köztársaságalapító Atatürkre vonatkozó tananyagot kivegye a nemzeti tantervből,^[5] azzal indokolja: a szigorúan világi rendszer hagyta, hogy marginalizálják és hátrányosan megkülönböztessék a hagyománytisztelő vallásos muszlimokat.^[6] Atatürk öröksége tehát nyugtalan helyet foglal el Erdoğan Törökországában.

Ugyan az Oktatási Minisztérium még a nyilvánosság visszajelzéseit is kérte a javaslatról – amely ritka lépés a török politikában –, a kedélyek nem nyugodnak. A kritikusok szerint az oktatási reform az ún. „kúszó iszlamizmusként”^[7] meghatározott folyamat része, mely az egykor büszke, szekuláris Törökországot konzervatív, vallásos országgá alakítaná és fennáll a veszély, hogy az oktatáspolitikák okán Törökországot ugyanabba a kategóriába sorolják majd, mint Szaúd-Arábiát, ahol a mélyen vallásos tanterv szintén tiltja az evolúció tanítását. Az iszlám hagyományhoz való kötődéssel pedig a modern Török Köztársaság alapítója, Mustafa Kemal Atatürk saját népe ellensége lehet.

A helyzet paradox. A közvélemény kemalista részébe bele van kódolva a vallás megerősödésétől való félelem. De valójában – írja Şükrü Hanioglu^[8] török történelemszakkönyvtáros – Atatürk és társai félreértelmezték a török társadalom valóságát. A korai Köztársaság vezetése súlyos hibát követett el azzal, hogy alábecsülte a muszlim közösség hálózatának ellenállását. Mint sok 19. század végi és 20. század eleji európai értelmiség, Atatürk is hajlamos volt azt hinni, hogy a vallás hamarosan nem lesz más, mint a távoli múlt egy homályos emléke. A lakosság nagy részének (különösen a vidéken élőknek) fenntartásai voltak a változásokkal kapcsolatban (a Gregorián naptár bevezetése, a fez európai kalapokkal való felváltása, az arab ábécéről a latin ábécére való váltás, a vasárnap új pihenőnapként történő bevezetése és a női szavazati jogok 1934-ben történő bevezetése). A városi értelmiségi elit Atatürk reformjait üdvözölte, de a hagyományait tartó többség nem értett egyet vele. Az emberek nem kedvelték azt sem, hogy a bíróság előtt állók már nem esküdhetnek Allahra, hanem becsületbeli esküt kellett tenniük.^[9]

[4] Tuysuz, 2017

[5] Kingsley, 2017.

[6] „Mondanék pár példát. Ha egy gyerek vallási iskolából érkezett az egyetemre, automatikusan elvették tőle 50 pontot. Ezáltal semmi esélye sem volt arra, hogy olyan sikeresen végezze el az iskolát, mint azok, akik nem kötődtek a valláshoz. Ezért sokan inkább Ausztriában jártak iskolába. Mikor kifejezésre juttattam, hogy ezt súlyos diszkriminációnak tartom, a legnagyobb török egyetem rektora és a gazdasági kamara vezetője azt válaszolták: »Képzeld el, ha ezek az emberek bejuttatnának a kormányba, a hadseregbe, a bíróságokra, ezt nem engedhetjük meg.«” Dr. Bauer Győző, Szlovákia ankarai nagykövete. *Erdogan nem akarja, hogy az imámok kormányozzanak helyette*. <http://felvidek.ma/2016/09/erdogan-nem-akarja-hogy-az-imamok-kormanyozzanak-helyette/> 2016.09.02.

[7] <https://creepingsharia.wordpress.com/about-2/>

[8] Hanioglu, 2017, 34.

[9] Hanioglu, 2010, 45-56.

Erdoğan a prezidenciális rendszerrel azt a réteget célozta meg, amely közel száz éve ellenzi Atatürk reformjait. Egyértelművé tette, hogy a nyugat, illetve az értelmiségi elit nem volt érzékeny, nem volt tisztelettel a saját állampolgárai nagy többsége kedvesnek tartott hagyományai iránt. Atatürk kulturális reformjait (például az új öltözködési előírások, amelyek megnehezítették az emberek számára a vallásuk külvilág felé történő megnyilvánulását, idetartozik a vallási szekták bezárása, az arab abécé elhagyása) tehát a konzervatív vallásos, korábbiakban elcsendesített többség elutasítja.

Erdoğan tehát a prezidenciális rendszer kiépítésével Atatürkököt állandó gyanúsítottként fogja szem előtt tartani. Caner Aver, a Duisburg-Essen Egyetem Turkológia Intézetének geológusa szerint Erdoğan Atatürk után a történelem legfontosabb török államférfija szeretne lenni.^[10] Törökország 2023-ban ünnepli megalakulása 100. évfordulóját, mondja Aver. Erdoğan tervei szerint addigra az a jelentős államférfi lesz, aki Törökországot a jelenlegi hazai válságból kivezette. Ehhez át kívánja szervezni Törökországot. Az átalakuláshoz kulturális eszközöket használ, és úgy határozza meg magát, mint Atatürk ideológiai ellenforrását.

A történész Şükrü Hanioglu szerint Törökország csak kulturálisan és a felszínen modern szekuláris állam. A politika és a társadalom általánosságban a régi török vonalak mentén működik: központosított és klán alapú. Erdoğan pedig kihasználja az alvó konzervatív potenciált az országban. Ennek jele a nosztalgia és vágyakozás az elveszett múlt iránt és ez tükröződik Erdoğan neo-oszmánizmusában is, melynek szimbólumává azok a pseudo-történelmi szappanoperák váltak, amelyeken milliók szórakoznak és amelyek úgy mutatják be az oszmánokat, mint akik egy régen eltűnt, vagy soha nem létezett dicsőséges múltban kéjelegnek.

Az oszmán örökség és annak felhasználása tehát kritikus pont a lakosság identitásának meghatározása kérdésében a prezidenciális rendszerre frissen átállt Törökországban. Az oktatási reform körüli viták pedig a tananyag tartalmán kívül egy jelentősebb problémára hívják fel a figyelmet: Törökország formális szekularizmusa és mélyen rejlő, informális iszlamizmusa feszültségének elkerülhetetlen ütközésére és felszínre kerülésére. Tanulmányomban az oszmán pluralizmus – mely a különböző etnikai és vallási csoportok békés együttélését hirdette egy politikai közösségen belül – és ennek egy változata, a neo-oszmánizmusnak a sajátosságait vizsgálom, mely kombinálja a hagyományos oszmán pluralizmusformát a modern liberális multikulturalizmussal. Emellett 1990 óta Törökország az iszlamizmus népszerűsödésével néz szembe, mely hatás a neo-oszmánizmust is bizonyos mértékig iszlamizálta. Tanulmányomban arra is rámutatok, hogy ez az iszlamizált neo-oszmánizmus miért nem tartozik az oszmán jogi pluralizmus keretei közé.

[10] Knipp, 2017.

II. AZ OSMÁN PLURALIZMUS MINT A KEMALISTA TÖRÖK IDENTITÁS GYÖKERE

Az oszmánizmus hivatalos kidolgozására a 19. században került sor. A nyugati jogi és politikai rendszer befolyására kidolgozott Tanzimat Fermanı (1839, a reformrend) és Kanun-i Esasi (1876, az Oszmán Birodalom első alkotmánya) jogi és politikai alapokat biztosított az oszmánizmusnak, ami tulajdonképpen egy birodalmi pluralizmusnak is nevezhető.^[11] Önálló vallási közösségek, úgynevezett *milletek* (beleértve a görög ortodox, örmény ortodox és zsidó) köré épült az ideológia, melyet a közös haza, a modern hazafias polgárság és az egyetemes jogrend gondolatai jellemeztek.^[12]

Kemal H. Karpat a következőképpen határozza meg az oszmánizmust: közös, egyenlőségen alapuló alattvalói státusz a politikai identitás megteremtése érdekében, hogy egységet érjenek el minden oszmán témában. Ez az identitás a hit, az etnikai hovatartozás meghatározásának hiányát és az egységes nyelvet helyettesítette.^[13]

Bár az oszmán *millet* rendszer elsősorban a vallási pluralizmus szabályozására szolgált, újkori artikulációja új politikai és polgári jogokat biztosított az alattvalóknak a vallási különbségektől függetlenül. Ez a politikai tagság jelképezte az „elképzelt” oszmán nemzetet. A Mahmud szultán által bevezetett Tanzimat reformok indították el a folyamatot (mely a szekularizáció előszobájának tekinthető) a közjogot érintő deiszlamisáló lépésekkel. A kor legjelentősebb közjogi innovációja a szuverenitás szekuláris felfogásán alapuló oszmán állam létrehozatala volt, szemben a középkori koncepción alapuló iszlám államéval. (A mai modernizációs és szekularizációs folyamatok is ezzel a változással kezdődtek.)^[14]

A Tanzimat reformok az összes alattvaló számára egyenlő jogokat biztosítottak, különösen a nem muszlimok tekintetében, akik a korábbiakban dhimniként^[15] voltak nyilvántartva. Ez vezetett el az új identitás következő állomásához, az oszmán alattvaló fogalmának bevezetéséhez, mely gyakorlatilag az alapját képezi a török állampolgár fogalmának. Ez tulajdonképpen azt jelentette, hogy a birodalom összes alattvalója a törvény előtt egyenlőnek számított tekintet nélkül vallási hovatartozására.^[16]

Az Oszmán Birodalom hivatalosan iszlám állam volt, melynek a feje a szultán. A *millet* rendszer nagyfokú vallási, kulturális és etnikai kontinuitást engedett a birodalom területén élő nem muszlim lakosságnak, és lehetővé tette számukra, hogy beépüljenek a birodalom közigazgatási, gazdasági és politikai életébe. A különböző régiók szultáni közigazgatási szervei és hivatalnokai beszédtek a fejadót a nem muszlim lakosságtól, amelynek fejében garantálták, hogy a helyi vallási és kultu-

[11] Pelham, 2016, 67–70.

[12] Kymlicka, 1996, 81–105.

[13] Karpat, 2002, 544–556.

[14] Karpat, 1988.

[15] Olyan egyistenhívő nem muzulmán lakosok, akik egyrészt fejadóval (*dzsizja*), másrészt az általuk birtokolt földterület adójával (*harádzs*) tartoztak a rendszert kialakító kalifátusnak, cserében védelmet élveztek, nem esett bántódásuk és nem kellett áttérniük az iszlám vallásra.

[16] Shaw, 1976, 36.

rális kérdéseket a régió közössége dönthesse el. Ez a fajta kettősség jellemezte a jogrendszert is. A szultánok az iszlám vallás szabályait követték, a jogrendszer alapja a sharia volt, emellett pedig regionálisan érvényesek voltak a különböző területek kulturális jogszokásai és szokásjoga is.^[17] Az Oszmán Birodalom tehát korántsem volt egységes sem ideológia, sem közigazgatás, sem vallás tekintetében. Sokkal inkább egy pragmatikus katonai birodalom volt, mely mindent a fennmaradása érdekében hajtott végre, és ez képezte az alapját az Atatürki reformoknak. Az oszmán alattvaló fogalmának meglakotásával azt remélték a reformerek, hogy az etnikai és vallási identitás a közösség alapú identitás (kollektív identitás) elképzelés bevezetésével másodlagos szerepet kap majd, ami meghozza a görög, szerb és bolgár szeparatisták lojalitását, és később az örmény, és albán nacionalistákét is.^[18]

Az oszmánizmus röviden tehát a kulturális pluralizmus modern változata, mely az oszmán alattvaló fogalmával a különböző csoportokat egy edénybe olvasztva létrehozta a modern török állampolgár ősét. Az oszmanizmus jelentősége az 1910-es években a nacionalisták erőteljes felbukkanásával – akik elkezdtek uralni az oszmán közpolitikát – csökkent.

1. Kemalista szekularizmus és identitásfelfogás

Az oszmán birodalmi struktúra újraélesztett nacionalista ideológiával és nyugatbarát külpolitikával vegyítve modern állammá lett a Török Köztársaság 1923-as létrehozásával. A kemalista elit közben a „modernitás vagy hagyomány” logikájának alkalmazásával azon dolgozott, hogy elpusztítsa mindazt a kulturális örökséget, amit az oszmánok létrehoztak.^[19]

A Köztársaság első két évtizede, különösen az 1930-as évek alatt az 1931-ben alapított Török Történelmi Társaság irányításával a politikusok egy csoportja meghatározta a kemalista történetírást, mint nemzeti mitológia-gyártás fő irányát: az oszmán történelem, kultúra és irodalom helyett Közép-Ázsia és Anatólia mítoszát kell megalkotni a civilizált török kultúra és identitás formájában. A cél az volt, hogy újra felfedezzék a civilizált és kulturált törökök tehetségét és a nyugati civilizációhoz kössék az új kultúrát.^[20]

A Török Köztársaságban az állam és az egyház kapcsolatát 1923 óta a szekularizmus jellemzi. A szekularizmus megjelenése jogszabályi szinten 1928-ban,^[21] egy alkotmánymódosítás során történt. A változás az 1924. évi Török Alkotmány 2. cikkelyét érintette, amely kimondta, hogy a hivatalos államvallás az iszlám.

[17] Baristiran, 2004, 34.

[18] Braude - Lewis, 1982, 162.

[19] Çolak, 2003a, 117-145.

[20] Çolak, 2006, 587-602.

[21] 1928. április 10.

Az alkotmánymódosítás még nem tartalmazta explicite a szekularizmus elvét, pusztán annyit, hogy a korábbi államvallásra vonatkozó rendelkezést eltörölték.

Kilenc évvel később, 1937. február 5-én a szekularizmus/laicitás elve kifejezetten bekerült az 2. cikkelybe: „Törökország republikánus, nacionalista, nép iránt elkötelezett, intervencionista, szekuláris és forradalmi.”^[22] E 6 irányelv – mely Törökország alapítója, Musztafa Kemal Atatürk (1881–1938)^[23] rövid politikai programjának is tekinthető – mentén valósultak meg Törökország későbbi közigazgatási és politikai reformjai és végső soron a modern török szekuláris állam.

Mind az 1960-ban, mind az 1980-ban bekövetkezett katonai puccs a török alkotmány alapvető felülvizsgálatát eredményezte. Az új alkotmány szövegét mindkét esetben népszavazás hagyta jóvá. A 1961. évi alkotmány 1. cikkelye kimondta: „A török állam köztársaság.” Ugyanezen törvényhely 2. cikke szerint: „A Török Köztársaság egy nacionalista, demokratikus, világi, szociális, és az alapvető emberi jogok tiszteletben tartásával, valamint a preambulum által meghatározott alapvető elvek mentén kormányzott jogállam.”^[24]

A 1982. évi alkotmány nem tesz említést államvallásról és nem helyez előtérbe egyetlen vallást sem. Ez az iszlámra is vonatkozik, amely lakosság 90%-át érintette.^[25] A 2. cikkely szerint: „A Török Köztársaság demokratikus, világi és szociális állam, melyet a jogállamiság mentén a preambulumban meghatározott tézisek alapulvételével irányítanak; szem előtt tartva a köznyugalom, a nemzeti szolidaritás és igazságosság elveit, tiszteletben tartva az emberi jogokat; híven Atatürk nacionalizmusához.”^[26]

A szekularizmus hivatalos megfogalmazása szerint nem tagadja, pusztán elválasztja az istenit a világitól és ellenzi a vallás használatát eszközként a politikai életben.^[27] Törökország „világiságát” ezen túl a könnyed kettősség jellemezte, és

[22] <http://genckaya.bilkent.edu.tr/1924constitution.pdf>. A letöltés ideje: 2016.06.01. Az idézett cikelyt angolról magyarra fordította a szerző.

[23] Abban az időben, amikor Atatürk született, a törököknél még ismeretlen volt a nyugaton már megszokott vezetéknev fogalma. Atatürk születésekor az elterjedt Musztafa nevet kapta, mely arab eredetű, jelentése „a kiválasztott”. Ez Mohamed próféta egyik jelzője. Musztafa, miközben katonai iskoláit végezte Szalonikiben, a „tökéletes” jelentésű Kemal nevet kapta matematikatanárától. Ettől kezdve Musztafa Kemal néven ismerték. 1916-ban dandártábornoki rendfokozatba léptették elő, amihez a pasa cím és megszólítás is járt. Ettől kezdve Kemal Pasa néven szólították. 1921. szeptember 19-én a Török Nemzeti Országgyűlés a függetlenségi háborúban elért eredményei miatt a Gazi, „Hős” címet ajándékozta neki, így ettől kezdve a Gazi Musztafa Kemal megszólítás járt ki neki. 1934-ben a reformok részeként bevezették a vezetéknev-törvényt, a lakosság nyilvántartásának pontosítása miatt. November 24-én az országgyűlés külön törvénybe iktatva nevezte el Mustafa Kemalt Atatürknek, melynek jelentése „minden törökök atyja”. A törvény kimondja, hogy ezt a vezetéknevet nem viselheti más személy. Törökországban legtöbbször Atatürkként hivatkoznak rá, hivatalos személyi igazolványában (*nüfus cüzdanı*) Kemal Atatürkként szerepelt a neve. (Kinross, 2012, 12.; Karpat, 1985, 893–899.)

[24] <http://www.anayasa.gen.tr/1961constitution-text.pdf>. (2016.06.01.) Az idézett cikelyt angolról magyarra fordította a szerző.

[25] „Turkey”. The World Factbook. Central Intelligence Agency (US). <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>

[26] https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey_2002.pdf. (2016.06.01.) Az idézett cikelyt angolról magyarra fordította a szerző.

[27] Kinross, 1993, 47.

az állam és a vallás elválasztását sem hajtották végre egyértelműen. A vezetés az aktív semlegesség kényelmes pozíciójába helyezkedett. A vallással kapcsolatos kérdéseket a Vallásügyi Minisztérium (Diyanet İşleri Başkanlığı vagy egyszerűen Diyanet) elnöksége továbbra is gondosan elemezte és értékelt. Átalakított feladatköre az lett, hogy a hit, az istentisztelet, és az iszlám *etika* tekintetében felvilágosítsa a közvéleményt és a szent imádat helyeit adminisztrálja.^[28] A török szekularizmus ezen karaktere máig megmaradt.

Bár a szekularizmus alkotmányos elvvé 1937-ben vált, a jogrendszer ilyen irányba tett átalakítása már a késő Oszmán Birodalomban elkezdődött. Ebben az időszakban több vallási jogszabályt eltöröltek, vagy új, európai, világi jogszabályokkal hatályon kívül helyeztek (pl. eltörölték a megkövezés büntetési tétel alkalmazását, nem járt halálbüntetés a hitehagyásért). Mindez a szultán/kalifa és a vallási hatóságok jóváhagyásával történt. Emellett elkezdődött az alapjogok vallási hovatartozástól független, egyenlő biztosítása és a nem muszlimok birodalomba integrálása.^[29]

A szekularizmus bevezetése tehát nem egy alkotmányjogi módosítás eredménye, hanem komoly történelmi előzményekkel bír, és az Oszmán Birodalom jogrendszere és az Atatürk által megalapított Török Köztársaság jogrendszere között nem ellentét, hanem jogfolytonosság van, melyet a köztársaság-párti történészek sokszor elmulasztanak hangsúlyozni.^[30] A kemalista diskurzusban ugyanis az oszmán-izlám múlt egy másik korhoz tartozott. Ideiglenesnek és törvénytelennek tekintették. A török reformerek az oszmán multikulturális örökségnek oly módon kívántak véget vetni, hogy megpróbálták minden különbözőséget a törökség fogalmába olvasztani. Az oszmán muszlim népesség (beleértve a törököket, kurdokokat, kaukázusiakat, bosnyákokat, albánokat, lázokat) Anatólia domináns csoportjává vált és a reformerek arra törekedtek, hogy az oszmán muszlimokat civilizált és homogén török nemzetté formálják. A hatalom az emberek vallásos identitásának megváltoztatását modern nemzeti identitássá csak a szekuláris állam és társadalom gondolatával érthette el.^[31]

A kemalizmus ellenére azonban az oszmánizmus továbbélt egyrészt a török népi kultúrában különböző történetek formájában, másrészt a többpártrendszer megjelenésével, az 1950-es évektől egyre több jobboldali, illetve jobbközép párt használta manifesztációja részeként az oszmán jegyeket, hangsúlyozva a helyi iszlám hagyományok fontosságát és az oszmán birodalommal való folytonosság szerepét. Egyre gyakrabban mutattak be oszmán művészeti alkotásokat és oszmán szultánok portréit a *La Turquie Kemaliste* hivatalos magazinban, mely arra volt hivatott szolgálni, hogy megmutassa a nyugati társadalomnak, milyen civilizáltak a törökök. Az oszmán múlttól való fantáziálás azonban még nem vált olyan politikai vízióvá, amely összekapcsolta az oszmán rendszert a modern politikai elvekkel.^[32]

[28] Hivatalos weboldaluk: <http://www.diyamet.gov.tr/en>

[29] Navaro-Yashin, 2002, 18.

[30] Karpát, 2000, 6.

[31] Gürpınar, 2016, 544-577.

[32] Berkes, 1964, 10.

2. A neo-oszmánizmus

A hidegháború vége, a Szovjetunió összeomlása és Jugoszlávia széthullása mind hozzájárult az oszmánizmus politikai szinten történő újraéledéséhez, különösen az oszmán utódállamok területén. A megváltozott történelmi helyzet pedig a nyugati orientációjú modernizáció és a nemzetállami forma kritikáját eredményezte.^[33] A problémában érintettek (nők, etnikai kisebbségek) az egységes történelem ellen fordultak és posztkoloniális történetek kidolgozásába kezdtek saját identitásuk megértése érdekében. Ebben az értelemben a neo-oszmánizmus törekvése a török történelem átírását jelentette az oszmán múlt alapján és globalizációs kontextusban.

Turgut Özal (1927–1993), Törökország 8. köztársasági elnöke vezető szerepet töltött be az oszmánizmus felélesztésében. Víziója egy új, kollektív emlékezetet alapuló politikai vízió először csak a külpolitika új formájának megalkotását szolgálta, de egyidejűleg a kemalizmustól való enyhe eltávolodást is jelentette.

Hartmann szerint a neo-oszmánizmusnak két fő jellemzője van: 1) a török nacionalizmus újradefiniálása, a sokszínűség fokozott politikai és kulturális toleranciája, mint az oszmán múltban; 2) a gazdasági határok megszüntetése a Balkánon, a Kaukázusban és a közel-keleti térségben, tiszteletben tartva a politikai határokat az ex-Oszmán térségben. A neo-oszmánizmus olyan új, közös kulturális konstrukció szükségességét látja, amely hangsúlyozza, hogy a különböző identitású törökországi csoportok összeköthetők, az Oszmán Birodalom örökösei kulturális eszközökkel egyesíthetők lennének. A neo-oszmánizmus nem egy nyugat-ellenes mozgalom. Elutasítja a Nyugat és a Kelet, a modernitás és a hagyomány közötti dichotómiát, hangsúlyozva a politikai és gazdasági globalizációt, a liberalizmust, a demokráciát és a szabad piacgazdaság prevalenciáját egy lokalizált közös identitással.^[34]

A neo-oszmánizmus elméleti alapját Davutoğlu török külügyminiszter tudományos munkásságában részletesen kifejtette. Davutoğlu a nemzetközi kapcsolatok és a politikatudomány elismert professzora, legfőbb műve a *Stratégiai mélység*^[35] (*Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*) 2001-ben jelent meg. Davutoğlu külpolitikai doktrínája, a „stratégiai mélység” szerint egy nemzet vagy egy ország értéke a világpolitikában geostratégiai elhelyezkedésén és „történelmi mélységén” alapul. Törökország mindkét tényezővel rendelkezik, mivel geopolitikailag fontos az elhelyezkedése, különösen a Boszporusz török ellenőrzése miatt és az Oszmán Birodalom történelmi hagyatékának köszönhetően. Davutoğlu szerint Törökország az Oszmán Birodalom örököse, amely egyesítette a muszlim világot, ennek következtében Törökországnak megvan a lehetősége arra, hogy muszlim regionális hatalommá váljon. A török külpolitika célja az kell, hogy legyen, hogy Törökország ne függjön egyetlen nemzetközi szereplőtől sem, és aktívan keresse a lehetséges módokat optimális függetlensége és befolyása

[33] Czajka – Wastnidge, 2015.

[34] Hartmann, 2013.

[35] Davutoğlu, 2016.

fenntartásához a globális szintéren. Egyes szakértők török gaulle-izmusnak^[36] és neo-oszmánizmusnak nevezik a török külpolitikát, amely a Nyugattal szemben hangsúlyozza a függetlenségét és külpolitikailag nyit a nem-nyugati térségek irányába, a volt Oszmán Birodalom területei felé. A Davutoğlu által zéró probléma politikának nevezett, új, szomszédos országokkal kapcsolatos politika minimalizálni kívánja a problémákat a szomszédos régiókban, és kerüli a nemzetközi konfliktusokban való részvételt. Fontos célkitűzésként jelenik meg a szomszédos országokkal való gazdasági interdependencia kialakítása, szabadkereskedelmi övezetek létrehozása és a vízumkötelezettség eltörlése, hogy a régióban felleldüljön az egymás közötti kereskedelem, a turizmus és végső soron növekedjen a gazdasági jólét. A stratégiai mélység doktrína aktív részvételt jelent a Törökországgal szomszédos regionális rendszerekben. Törökországnak újra meg kell találnia történelmi és földrajzi identitását, és újra kell értékelnie saját pozícióját a regionális és globális ügyekben, elhatárolva magát a korábbi felfogástól, hogy kizárólag nyugati, európai hatalom.^[37]

Összességében Davutoğlu török külügyminiszter stratégiai mélység külpolitikai paradigmája reintegrálta Törökországot a Közel-Kelet térségébe, ahol a közös iszlám vallás és történelmi, kulturális örökség segíti Törökország kapcsolatainak szorosabbra fűzését a szomszédos államokkal. Kritikusai a stratégiai mélység doktrínáját neo-oszmánizmusnak nevezik, bár Davutoğlu visszautasítja a kategorizálást, hiszen véleménye szerint ő csupán az aktív és diverzifikált külpolitika mellett áll ki az Oszmán Birodalom történelmi hagyatékára támaszkodva, hogy Törökországot a Közel-Kelet regionális hatalmává tegye.^[38]

3. A török iszlámizmus

A török iszlamista mozgalom gyökerei 1970 januárjára nyúlnak vissza, amikor a török iszlamista mozgalom ikonikus alakja, Necmettin Erbakan megalakította az első iszlamista, vallásos pártot, a Nemzeti Rend Pártját (*Milli Nizam Partisi* -MNP / *National Order Party*) a török politikai rendszerben. Az MNP nyíltan kritizálta a Török Köztársaság szekuláris jellegét, s alternatívát kínált fel a szekuláris modernizációs projekttel szemben.

1971-ben a katonaság beavatkozásával betiltották az MNP-t (a Török Munkáspárttal egyetemben), de 1972 októberében Erbakan és társai új iszlamista pártot hoztak létre a Nemzeti Megmentés Pártja (*Milli Selamet Partisi* -MSP / *National Salvation Party*) néven, amely kritikával illette Törökország nyugati orientációját és nyugati intézményekben való részvételét, s helyette iszlamista intézmények létrehozására hívott fel. Az MSP sorsa ugyanaz lett, mint az MNP-é: a török katonaság

[36] Czajka - Wastmidge, 2015, 3.

[37] Murinson, 2006, 945-996.

[38] Constantinides, 1996, 323-324.

1980-as puccsa során minden politikai pártot megszüntettek, beleértve az MSP-t is.^[39]

A puccs után a demokrácia helyreállításával 1983 júliusában létrejött a Jólét Pártja (*Refah Partisi* –RP / *Welfare Party*), amely az MNP és az MSP hagyományát vitte tovább. Az RP befolyása az 1980-as években korlátozott volt, mert a karizmatikus Turgut Özal vezette Anyaország Párt (*Anavatan Partisi* –ANAP / *Motherland Party*) nagyon sikeres volt. Az ANAP politikai dominanciájával jellemezhető 1980-as évek után az 1990-es évekbe került az RP ideje: az RP már nemcsak a konzervatív csoportokra támaszkodhatott, hanem a városi szegénység szavazatát is megtudta szerezni. Az RP radikalizálódott, s magát egy rendszerellenes pártként határozta meg. Fokozatosan növelte a szavazóbázisát, míg az 1995-ös választásokon a szavazatok 21,1%-át szerezte meg, s 1996 januárjában hatalomra került egy koalíciós kormányban a jobbközép Igaz Út Pártjával (*Doğru Yol Partisi* –DYP / *True Path Party*); a kormányfő székébe Erbakan ült. A Török Köztársaság történetében először a miniszterelnök politikai filozófiája az iszlám szolidaritáson alapult, s nem az anatóliai törökök nemzeti szolidaritásán, amint azt Atatürk meghatározta.^[40] Az RP nem teljes mértékben utasította el a Török Köztársaság modernizációs projektjét, csak egy szociálisan konzervatív megközelítéssel élt. Amíg nem tűzte ki célul egy iszlamista politikai rendszer létrehozását és elfogadta a politikai játékszabályokat, addig szabadon működhetett.

Az 1990-es években a politikai iszlámnak megnőtt a társadalmi támogatottsága a gazdasági liberalizációs intézkedéseknek, a gazdasági válságok sorozatának és a politikai rendszer gyengeségének köszönhetően. Az iszlamista pártok kiemelkedően jó szervezési képességekkel rendelkeztek, ami szintén hozzájárult népszerűségükhöz. Az iszlamista pártok népszerűségüket és hitelességüket annak is köszönhették, hogy politikai munkájuk mellett szociális, karitatív tevékenységet is végeztek (ételosztás, ruházat osztása, iskoláztatási támogatás, orvosi ellátásra segély, álláskeresési támogatás stb.), s inkább emiatt kaptak politikai támogatást, nem a vallási fundamentalizmusuk miatt.

Mindezek ellenére az RP-DYP koalíciós kormány rendkívül rövid életűnek bizonyult. 1997. február 28-án a Nemzetbiztonsági Tanács a „reakciós iszlám” leküzdésére egy sor intézkedés meghozatalát követelte, s a katonai és szekuláris körök erőteljes nyomása a kormány bukásához vezetett. Az egy évet megélt kormányzat alatt soha nem látott mértékben nőtt a társadalom polarizáltsága, de az is kiderült, hogy a török politikai rendszer mennyire nem demokratikus. A puha puccs nem nyitotta meg annak a lehetőségét, hogy a politikai iszlám mérséklődjön Törökországban, hanem inkább megtanította az iszlamista politikusoknak, hogy a szekularizmus mélyen meggyökerezett erő a török társadalmi és politikai kultúrában, s a rendszerben nagyon komoly intézményi korlátok vannak. Az Alkotmánybíróság betöltötte az RP-t, de annak helyébe lépett rögtön az Erény Pártja (*Fazilet*

[39] Moudouros, 2016.

[40] Lásd Berkes, 1964, 10.

Partisi –FP / *Virtue Party*), amely mérsékelte a retorikát, s valamennyi hangsúlyt kezdett helyezni a demokrácia és az emberi jogok kérdéseire.

III. ÖSSZEGZÉS

A szekularizmus, az iszlám és a demokrácia közötti egyensúly megteremtése, az oszmán örökség kezelése mindig is problematikus kérdés volt a modern Törökország számára.

A kemalista török modellben a szekularizmus gyökeredzett meg a demokrácia és a muszlim identitás rovására az arab világ szemében, ami népszerűtlenné tette számukra a modellt. Az arabok Atatürk kulturális forradalmát felülről kikényszerített nyugatosításnak tartották, amelyet a muszlim tömegek valójában nem akartak Törökországban. A kemalista Törökország kollektív emlékezetében az arabokra leginkább úgy emlékeznek, mint az Oszmán Birodalom árulóira, akik együttműködtek a britekkel az első világháborúban. Ezzel szemben az arabok az Oszmán Birodalom keménykezű elnyomására emlékeznek, s Törökországra mint a korábbi gyarmatosító örökösére, amely hátat fordított az iszlámnak.^[41]

Az 1920-as években, Atatürk nyugati reformjait követően világi elit uralkodott az országban, a hívő állampolgárok háttérbe szorultak. Az erőszakos nyugatosítást alátámasztotta a török hadsereg szekuláris értékeket védő szerepe is. Amikor Erdoğan pártja az AKP (Az Igazság és Fejlődés Pártja) 2002-ben hatalomra került, a két fél szerencséje megfordult.

Az AKP korai éveiben úgy tűnt, hogy Erdoğan áthidalja a szakadékot. Kezdetben mind a liberálisok (kemalisták), mind a konzervatívok elismerték a fejkendők tilalmának eltörlését az egyetemeken, ami tulajdonképpen nők generációjának aktív részvételét akadályozta meg a felsőoktatásban. Később azonban a konzervatív oldalon keményebbek lettek az érzések. A konzervatív miniszteri beszédek, melyek azt hangsúlyozták, hogy a nő legfőbb feladata az anyaság,^[42] az olyan incidensek, mint a Ramadán idején tartott Radiohead lemezbemutató elleni fegyveres támadás,^[43] az oszmán-török nyelv oktatásának kötelező általános iskolai

[41] Aydın, 2004, 55–82.

[42] Erdoğan, BBC News, 2014; Eid el-Fitr ünnepén 2014-ben a miniszterelnökhelyettes Bülent Arınç a következőket mondta „A nő tudja mi a tiltott és mi a nem tiltott (*haram*). A nő nem nevet közhelesen. Nem változtat a hozzáállásán és védi a szemérmességét.” (*Hürriyet Daily News*, “Women should not laugh in public, Turkish deputy PM says”, 2014. július 29. <http://www.hurriyetdailynews.com/women-should-not-laugh-in-public-turkish-deputy-pm-says-.aspx?pageID=238&nid=69732&NewsCategoryId=338;>)

Recep Tayyip Erdoğan a török családokat legalább három gyermek vállalására szólította fel. A Nemzetközi Család és Szociálpolitikai Kongresszuson 2013-ban elhangzottak szerint „a nemzet ereje a családban van és a család ereje a gyerekek számában van.” (*Hürriyet Daily News*, “Turkish PM Erdoğan reiterates his call for three children”, 2013. január 3. <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-pm-erdogan-reiterates-his-call-for-three-children.aspx?pageID=238&nid=38235>)

[43] Sarkadizs, 2016.

bevezetése,^[44] vagy éppen az alkohol jövedéki adójának meredek emelkedése mind hozzájárult a szekuláris törökök körében a konzervativizmussal szembeni bizalmatlansághoz és heves tiltakozást váltott ki a szekularisták körében.^[45]

Erdoğan neo-oszmánizmusa elutasította a török nacionalizmus etnikai megközelítését és a török identitást vallási és regionális alapon (sok vallású és soknemzetiségű) újrainterpretálta, kozmopolita, libeális nézeteket hirdetett. Az etnikai identitás helyére egy közös vallást, a muszlim identitást helyezte.^[46] Az oszmán pluralizmus újra felidézése érdekében az új török ideológiai modellben Turgut Özal az iszlám oszmán identitásra helyezte a hangsúlyt, amely rugalmas, toleráns és véleménye szerint éppen ez a különbözőség tenné Törökországot az iszlám térség kiemelkedő országává és nyitottá más kulturális hatásokra. Özal szerint az Oszmán Birodalom összeomlása után az ex-oszmán térségből Anatóliába történt migráció létrehozott egy olyan kulturális és etnikai mozaikot, ahol törökök, kurdok, bosnyákok, albánok, kaukázusiak és aleviták békésen egymás mellett élnek. Özal számára a neo-oszmánizmus egy olyan vízió, amely segítségével Törökország újra a régió szuperhatalmává válik. A legfontosabb különbség tehát, hogy a neo-oszmán elképzelés az új oszmán kulturális identitást nem hegemonikus törekvésekre használja, hanem arra, hogy Törökország a nyugati globalizált^[47] világ részese legyen.^[48]

Bár a célcsoportok az új neo-oszmánizmusban különböznek a 19. századi oszmánizmustól, vannak alapvető hasonlóságok. Ezek: az állam átszervezése a változó nemzetközi kontextusnak megfelelően; az új politikai identitás és kultúra-keresés során eklektikus szintézist keresnek a hagyományos értékek és a nyugati értékek között. A neo-oszmánizmus azonban máshogy definiálta az állampolgárságot, mint a 19. századi, hiszen nagyobb hangsúlyt fektetett az oszmán iszlám identitásra és jóval kirekesztőbb, mint „spirituális nagyapja”.^[49]

Az iszlamizált neo-oszmánizmus egy nyugatellenes és anti szekuláris mozgalom, azonban a török iszlamisták sok tekintetben különböznek külföldi társaiktól: nem kívánnak létrehozni egy iszlám államot a saría alapján, s nem arra törekednek, hogy a társadalmat felülről, az iszlám elvek alapján alakítsák át (*top-down* iszlamizmus). A török modell alulról felfelé, azaz a széles néprétegek felől közelíti meg a kérdést, a demokratikus kereteket tiszteletben tartja, nem használ erőszakot és nincs benne forradalmi hevület (*bottom-up* iszlamizmus).^[50] Nagyon fontos különbség, hogy a török iszlamistáknak piacközpontú gazdasági filozófiája van, ami hiányzik az arab világban. A török szekuláris üzletemberek vállalatai Európára fókuszálnak, így az újonnan felemelkedő konzervatív értékrendű anatóliai

[44] Sashalmi Ádám: *Erdogan: kötelező lesz az oszmán nyelv*, <https://torokhirek.hu/oktatas/306/erdogan-kotelezo-lesz-az-oszman-nyelv> (2014.12.14.)

[45] Milman, 2016.

[46] Kasaba - Bozdogan, 1997, 34.

[47] Robertson, 1992, 78–82.

[48] Yavuz, 1998, 40.

[49] Yazıcı, 2001, 1–30.

[50] Bingman, 2016, 7. fejezet.

tigriseknek új piacok után kellett nézniük, amelyeket főként muszlim országokban találtak meg a Közel-Keleten, Afrikában és Közép-Ázsiában. Mivel az arab országokban az iszlamista mozgalmak radikálisabbak a török iszlamista csoportoknál, jelentős félelem övezi hatalomra jutásukat.

Az ataturki modernizáció összeegyeztethetetlennek látta az iszlámot a modernitással, s minden gond, elmaradottság forrásának az iszlámot találta. Ezt az elméletet teljes mértékben elfogadta a kemalista elit, amely Atatürk óta hatalmon volt, s nem lehet ellenében politizálni.

Az AKP-kormány számos intézkedése kedvezett a vallásos társadalmi rétegnek, így ma már többen nyíltan felvállalják muszlim identitásukat.^[51] Erdoğan miniszterelnöksége idején egyre több nő hord török fejkendőt, ami szinte divattá vált. Törökországban a fejkendő viselése nagyon nagymértékben átpolitizált, hiszen a szekulárisok szerint az iszlám fejkendő az ataturki reformokkal szembeni ellenállást szimbolizálja, és egyenesen Törökország iszlamizálódásától való félelmüket hívja elő. Ennek ellenére a török társadalom egyre nagyobb része konzervatív, ami az AKP-nak is betudható, Törökország számára pedig a felmerült helyzet kapcsán az a legnagyobb kihívás, hogy megtalálja az arany középutat a két végtel között: a kemalista merev szekularizmus demokrácia-deficitje és a mérsékelt iszlamista, lazább szekularizmus demokratikus rendszere között.

Erdoğan miniszterelnöknek szem előtt kell tartania, hogy a modern Törökország atyja, Atatürk és a kemalista török értékek nélkül Törökország nem tartható egyben, hogy az állandó modernizálódás és demokratizálódás szinte előfeltétele az ország pozíciója megőrzésének, a török modell tartós népszerűségének a térségben. Figyelembe kell vennie a tradicionálisan hatalmon lévő, szekuláris, kemalista körök véleményét ahhoz, hogy konszenzussal létrejöhessen az új, demokratikus Törökország. Semmiképpen sem lenne kívánatos, ha a közpolitika tovább polarizálná a török társadalmat az erős szekuláris-iszlamista, vagy kemalista-AKP-párti törésvonal mentén.^[52]

A török kormány „európaizáló reformlendülete” 2005 óta nagyon visszaesett, az EU által megkövetelt gazdasági és politikai reformok végrehajtásának aranykora 2002 és 2005 között volt. A 2005 utáni időszakban „laza európaizálás” vagy inkább „puha eurázsianizmus” jellemző a török külpolitikára, amelynek külpolitikai aktivizmusa minden környező régióra kiterjed anélkül, hogy annak legfőbb tengelye az EU lenne. (Azért nem beszélhetünk „erős eurázsianizmusról”, mert a nyugati orientáció mint a török külpolitika eleme megmaradt, de egy sokkal lazább és rugalmasabb formában.) Az EU-csatlakozást lehetővé tevő reformoknak új lendületet kellene adni Törökországban, hogy az AKP-kormány demokratikus és európai elkötelezettségét ne lehessen megkérdőjelezni. A valóságban ugyanakkor az EU-csatlakozás már nem elsőrendű külpolitikai prioritás Törökországban,

[51] Odell-Scott, 2004, 349–380.

[52] Kasaba – Bozdogan, 1997, 24–30.

annak ellenére, hogy a török külügyminiszter még mindig azt állítja hivatalos nyilatkozataiban. A török regionális hatalmi pozíciók megerősítése miatt Törökország külpolitikája egyre nagyobb mértékben csak a MENA-régióban aktív, dinamikus és kezdeményező, amely tendenciát az arab tavasz tovább erősítette.

A török állam mély bürokratikus és oszmán birodalmi hagyományokkal rendelkezik. Nem egy új állam, hanem az Oszmán Birodalom romjain létrejött államszerveződés. A folytonosság legfontosabb része nemcsak az iszlám hagyományok megőrzése, hanem a közhivatali szervezet megőrzése is. Az Oszmán Birodalom hivatalnokainak kb. 93%-a és a köztisztviselők 85%-a ugyanis megtartotta tisztségét az új Török Köztársaságban, így az uralkodó elitben kontinuitás van az oszmán és a kemalista korszakban. Törökországnak nagy könnyebbséget jelentett, hogy zökkenőmentesen konszolidálni tudta az állam fennhatóságát az 1920-as években, ez Atatürk programjának érvényre jutását segítette, hiszen központosított bürokrácia, az államhoz fűződő lojalitás kultúrája és hatékony államapparátus híján az atatürki radikális változtatás megbukott volna. Törökországban nem volt konfrontáció az állam és a vallás között: az oszmán időszakban állami hegemonia volt a vallási establishment felett. A vallást belefoglalták az állami bürokratikus apparátusba, s az iszlám hierarchia feje, a *sejhülišzlám* a birodalmi tanács részévé vált. Ha a *sejhülišzlám* komoly nézeteltérésbe került a szultánnal, könnyen elbocsátották.

Az Oszmán Birodalom nem volt szekuláris, de nem volt teokrácia sem; az iszlám politikában betöltött szerepe minimális volt, a *raison d'état* és az állami hagyomány mélyen gyökerezett az oszmán rendszerben. Az iszlám vallás viszont kulcszerepet játszott az oktatásban, a kultúrában és a társadalomban, s a kemalista reformok pont ezeket a területeket érintették. A kemalizmus az iszlámot okolta az elmaradottságért, s kulturális háborút folytatott az iszlám társadalmi szerepe ellen, a vallást szigorúan a magánszférába száműzve. A merev török szekularizmus a francia *laïcité* alapján született meg, és nem a liberálisabb angolszász szekuláris hagyományt vette át. A török kemalista rezsim megtartotta az Oszmán Birodalom gyakorlatát azzal, hogy erős ellenőrzést gyakorolt a vallás felett, a vallást továbbra is belefoglalták az állami bürokráciába. A vallás feletti állami kontroll legfőbb oka pedig az iszlamista hatalomátvétel megelőzése volt Törökországban.

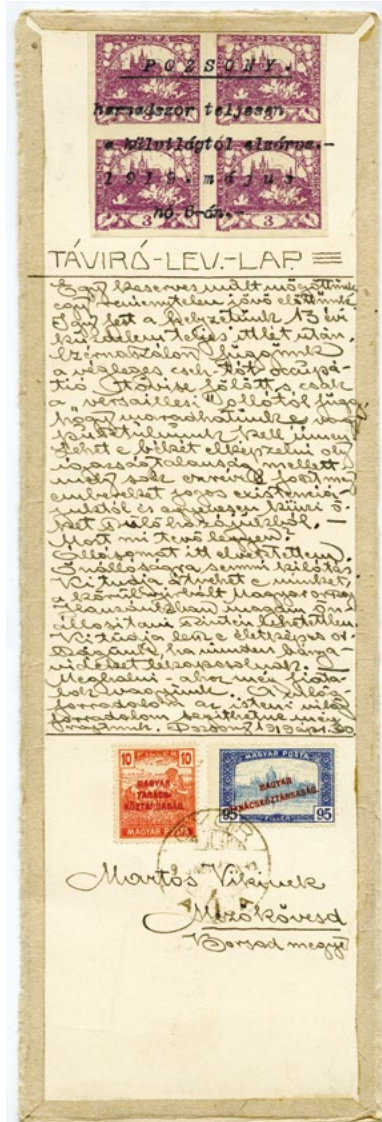
IRODALOM

- Aydin, Cemil (2004): The Peculiarities of Turkish Revolutionary Ideology in the 1930s: The Ülkü Version of Kemalism, 1933–1936. *Middle Eastern Studies*, 40. kötet, 5. sz. 55–82. https://www.researchgate.net/publication/233274571_Peculiarities_of_Turkish_Revolutionary_Ideology_in_the_1930s_The_Ulku_Version_of_Kemalism_1933-1936
- Bal, Mieke (1999): Introduction. In: Mieke Bal, Jonathan Crewe, Leo Spitzer: *Acts of Memory: Cultural Recall in the Present*. University Press of New England, Hannover and London.
- Baristiran, Omer (2004): *Secularism: The Turkish Experience*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Berkes, Niyazi (1964): *The Development of Secularism in Turkey*. McGill, Montreal University Press.
- Bingman, Charles F. (2016): *Governance from the Bottom Up: One Hundred Horrible Examples from the Top Down*. iUniverse.
- Braude, Benjamin – Lewis, Bernard (1982): *Christians and Jews in the Ottoman Empire*. Holmes & Meier Publishers, New York.
- Çinar, Alev (2001): National History as a Contested Site: The Conquest of Istanbul and Islamist Negotiations of the Nation. *Comparative Studies in Society and History*, 43. kötet, 2. szám, 364–391. <https://www.cambridge.org/core/journals/comparative-studies-in-society-and-history/article/national-history-as-a-contested-site-the-conquest-of-istanbul-and-islamist-negotiations-of-the-nation/637EC8A3B1F0E2B9C1564860993224D4>
- Çolak, Yılmaz (2003a): Nationalism and State in Turkey: Drawing the Boundaries of Turkish Culture in the 1930's. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 3. kötet, 1. szám, 2–20. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1754-9469.2003.tb00034.x/abstract>
- Çolak, Yılmaz (2003b): Nationalism and the State in Turkey Nationalism and the State in Turkey. In: Lorrainna Pinnell (szerk.): *Interruptions: Essays in the Poetics/Politics of Space*. Eastern Mediterranean University Press, Gazimagusa, North Cyprus, 117–145.
- Çolak, Yılmaz (2006): Ottomanism vs. Kemalism: Collective Memory and Cultural Pluralism in 1990s Turkey. *Middle Eastern Studies*, 42. kötet, 4. szám, július, 587–602.
- Constantinides, Stephanos (1996): Turkey: The Emergence of a New Foreign Policy: The Neo-Ottoman Model. *Journal of Political and Military Sociology*, 24. kötet, 2. szám, 323–324.
- Constantinides, Stephanos (1996): Turkey: The Emergence of a New Foreign Policy: The Neo-Ottoman Model. *Journal of Political and Military Sociology*, 24. kötet, 2. szám, 323–324. <http://search.proquest.com/openview/dc83a72faca154d8ee9db292ff04f9d5/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1816656>
- Czajka, Agnes – Wastnidge, Edward (2015): *The Centre of World Politics? Neo-Ottomanism in Turkish Foreign and Domestic Politics, 2015*. <http://web.isanet.org/Web/Conferences/GSCIS%20Singapore%202015/Archive/a1b05e35-80f6-40ae-9c56-b5708c5c321e.pdf>
- Davutoğlu, Ahmet (2016): *Stratégiai mélység – Törökország stratégiai helyzete*. Fordította: Nagy Marietta. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- Erdoğan, Recep Tayyip – BBC News (2014): “Turkey president Erdogan: Women are not equal to men”, Isztambul. <http://www.bbc.com/news/world-europe-30183711> (2014.11.24.)
- Featherstone, Mike (2001): Postnational Flows, Identity Formation and Cultural Space. In: Eliezer Ben-Rafael – Yitzhak Sternberg (szerk.): *Identity, Culture and Globalization*. Brill, Leiden.

- Gürpınar, Doğan (2016): The Nation and its Sermons: Islam, Kemalism and the Presidency of Religious Affairs in Turkey. *Journal Middle Eastern Studies* Vol. 52, Issue 1, 544–577. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00263206.2015.1076797?journalCode=fmes>
- Hanioglu, M. Şükrü (2010): *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton University Press, New York.
- Hanioglu, M. Şükrü (2017): *Atatürk: An Intellectual Biography*. Princeton University Press, New York.
- Hartmann, Daniel (2013): *Neo-Ottomanism: The Emergence and Utility of a New Narrative on Politics, Religion Society and History in Turkey*. Central European University Department of History, Budapest, https://www.pdfFiller.com/en/project/122003089.htm?f_hash=763738&reload=true
- Karpat, Kemal Hasim (1982): Millets and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era. In: Benjamín Braude, Bernard Lewis: *Christians and Jews in the Ottoman Empire*. Holmes & Meier Publishers, New York.
- Karpat, Kemal Hasim (1985): The Personality of Atatürk. *The American Historical Review*, 90. kötet, 4. szám, 893–899. http://www.jstor.org/stable/1858844?seq=1#page_scan_tab_contents (2016.01.03.)
- Karpat, Kemal Hasim (1988): The Ottoman Ethnic and Confessional Legacy in the Middle East. In: Milton Esman – Itamar Rabinovich (szerk.): *Ethnicity, Pluralism, and the Middle East*. Cornell University Press, New York, 35–53.
- Karpat, Kemal Hasim (2000): Historical Continuity and Identity Change or How to be Modern Muslim, Ottoman, and Turk. In: Kemal Hasim Karpat (szerk.): *Ottoman Past and Today's Turkey*. Brill, Boston, 1–28.
- Karpat, Kemal Hasim (2002): *Studies on Ottoman Social and Political History, Selected Articles and Essays*. Brill, Leiden–Boston–Köln.
- Kasaba, Reast – Bozdoğan, Sibel (szerk.) (1997): *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*. Washington University Press, Seattle.
- Kingsley, Patrick (2017): *Turkey Drops Evolution From Curriculum, Angering Secularists*, 2017.06.23. <https://www.nytimes.com/2017/06/23/world/europe/turkey-evolution-high-school-curriculum.html>
- Kinross, Patrick (1993): *Ataturk: The Rebirth of a Nation*. Phoenix, London.
- Knipp, Kersten (2017): *Erdogan takes on Ataturk*, <http://www.dw.com/en/erdogan-takes-on-ataturk/a-38391293> (2017.04.11.)
- Kymlicka, Will (1996): Two Models of Pluralism and Tolerance. In: David Heyd (szerk.): *Toleration: An Elusive Virtue*. Princeton University Press, Princeton, 81–105.
- Milman, Oliver (2016): *Turkish Radiohead fans attacked at listening party in Istanbul* <https://www.theguardian.com/world/2016/jun/18/turkish-radiohead-fans-attacked-istanbul>, 2016.június 18.
- Moudouros, Nikos (2016): *Between anti-Westernization and Islamism: Turkey's 'Islamic' vision in Cyprus?* University of Cyprus Turkish and Middle Eastern Studies, https://www.academia.edu/24265058/Between_anti-Westernization_and_Islamism_Turkeys_Islamic_vision_in_Cyprus
- Murinson, Alexander (2006): The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy. *Middle Eastern Studies* 42. kötet, 6. szám, november, 945–996.
- Navaro-Yashin, Yael (2002): *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*. Princeton University Press.

- Odell-Scott, David (szerk.) (2004): *Democracy and Religion: Free Exercise and Diverse Visions*. Kent State University Press, Kent.
- Öztürkmen, Arzu (2001): *Celebrating National Holidays in Turkey: History and Memory*, Cambridge University Press, 71. <https://www.cambridge.org/core/journals/new-perspectives-on-turkey/article/celebrating-national-holidays-in-turkey-history-and-memory/CABC62D4CB542528246896310E8782CC>
- Pelham, Nicolas (2016): *Holy Lands. Reviving Pluralism in the Middle East*. Columbia University Press, New York.
- Robertson, Roland (1992): *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Sage, London.
- Sarkadi Zsolt (2016): *A Radiohead-rajongók nem vették elég komolyan a Ramadánt, török keményvonalasok támadtak rájuk*. <https://444.hu/2016/06/19/a-radiohead-rajongok-nem-vettek-eleg-komolyan-a-ramadant-torok-kemenyvonalasok-tamadtak-rajuk>, (2016.06.19.)
- Shaseem, Kareem (2017): *Turkish schools to stop teaching evolution, official says*, <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/23/turkish-schools-to-stop-teaching-evolution-official-say>, (2017.06.24.)
- Shaw, Stanford J. (1976): *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge University Press, London.
- Sturken, Marita (1999): *Narratives of Recovery: Repressed Memory as Cultural Memor*. In: Mieke Bal, Jonathan Crewe, Leo Spitzer: *Acts of Memory: Cultural Recall in the Present*. University Press of New England, Hannover and London.
- Tuysuz, Gul (2017): *Turkey to stop teaching evolution in high school*, <http://edition.cnn.com/2017/06/23/middleeast/turkey-to-stop-teaching-evolution/index.html> (2017.06.23.)
- Walzer, Michael (1997): *On Toleration*. Yale University Press, New Haven and London.
- Weise, Zia (2017): *Turkey's new curriculum: More Erdoğan, more Islam. Secularists critical of education ministry's blueprint*. <http://www.politico.eu/article/erdogan-turkey-education-news-coup-analysis-curriculum-history-istanbul/>, (2017.02.13.)
- Yavuz, Hakan (1998): *Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism*, 7. kötet, 12. szám, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10669929808720119>
- Yazıcı, Birsen (2001): *Discovering Our Past, Are We Breaking Taboos? Reconstructing Atatürkism and the Past in Contemporary Turkey*. *New Perspectives on Turkey*, No. 25, 1–30., <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/019251218000100308>

Helyzetünk (Pozsony, 1919. április 30.) (RFMTM)